

WIJ ZIJN GEEN NOORMANNEN!

Het beeld van de Noormannen in de *Annalen van
St.-Bertijns* en de *Annalen van Fulda*

Bachelorwerkstuk

Student: Joppe Snellen

Studentnummer: S4484940

Begeleider: dr. R. Flierman

Datum: 15-06-2017

Woordenaantal: 9956

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Status Quaestionis.....	3
Hoofdstuk 1: De geschiedenis van de bronnen.....	9
De <i>Annalen van St. Bertijns</i>	9
De <i>Annalen van Fulda</i>	11
De Noorman-invallen	13
Hoofdstuk 2: Het beeld van de Noormannen in de <i>Annalen van St.-Bertijns</i>	16
De ‘stereotype’ Noorman.....	16
De politieke invalshoek	19
Conclusie	21
Hoofdstuk 3: Het beeld van de Noormannen in de <i>Annalen van Fulda</i>	23
Overeenkomsten met de <i>Annalen van St.-Bertijns</i>	23
De religieuze invalshoek.....	24
De Noormannen als Bijbels volk?.....	28
Conclusie	29
Conclusie	31
Bibliografie	33
Bronnen.....	33
Literatuur.....	33

Inleiding

Van de *Dreamworks*-film *Hoe tem je een draak?* tot de populaire *History Channel*-serie *Vikings*, en van Wagners *Der Ring des Nibulingen* tot *Asterix en de Noormannen*: de Noormannen en hun mythologie hebben door de eeuwen heen vele kunstenaars, musici, schrijvers en filmmakers geïnspireerd. Elk op zijn of haar manier, maar vaak wel met een aantal gemeenschappelijke delers. Regelmatig worden ze voorgesteld als een bruto en barbaars volk, bestaande uit grote brede mannen met lange baarden, dat al plunderend door Europa trok. Ook in de Vroege Middeleeuwen zelf spraken de Noormannen al tot de verbeelding. Zo vroeg Rimbart (830 – 888), missionaris in Scandinavië en auteur van de *Vita Anskarii*, in een brief aan Ratramnus van Corbie (gestorven ca. 868) of *cynocephali*, mensen met een hondenhoofd, bekeerd moesten worden als mensen of juist als dieren gedood moesten worden. Hij verwachtte deze mensen, want dat waren het volgens Ratramnus, tijdens zijn missie in Scandinavië tegen te komen.¹

Het beeld van de barbaarse Noorman is echter vertekend: het komt voornamelijk voort uit bronnen van Frankische en Angelsaksische auteurs; zij hadden uiteraard niet tot doel om een ‘historisch correct’ beeld te geven van hun vijanden. Twee bronnen waarin uitvoerig verhaald wordt over de Noormannen zijn de *Annalen van St.-Bertijns (AB)* en de *Annalen van Fulda (AF)*. Deze twee Karolingische annalen zijn beide afkomstig uit de negende eeuw, de eeuw waarin de Noormaninvallen tot een hoogtepunt kwamen. In dit onderzoek zal bekeken worden welk beeld er van de Noormannen ontstaat in deze teksten, hoe deze beelden met elkaar overeenkomen en verschillen, en hoe dit te verklaren is vanuit de context waarin de bronnen zijn gemaakt.

Annalen worden vaak gezien als droge bronnen waarin enkel een aantal historische ‘feiten’ worden opgesomd.² Door eerst te kijken naar de context waarin de bronnen gemaakt zijn en vervolgens beide bronnen apart te analyseren, zal in dit onderzoek aangetoond worden dat dit niet het geval is. Er zijn wel degelijk verschillen tussen de twee annalen, ondanks dat ze in dezelfde tijd geschreven zijn. We zullen zien dat beide annalen

¹ Ian Wood, ‘The northern frontier: Christianity face to face with paganism’, in: Thomas Noble en Julia Smith (red.), *Cambridge history of Christianity Vol. 3: early medieval Christianities, ca. 600 – 1100* (Cambridge, 2008), 230 – 246, alhier 239.

² Sarah Foot, ‘Finding meaning of form: narrative in annals and chronicles’, in: Nancy Partner (red.), *Writing medieval history* (Londen, 2005), 88 – 108, alhier 88.

een andere agenda hebben en gekleurd zijn door politieke en theologische motieven. Eerst zal echter de al bestaande literatuur rond dit thema in kaart worden gebracht.

Status Quaestionis

Om inzicht te kunnen geven in de Frankische beeldvorming over andere volkeren, moet eerst gekeken worden naar hoe de Franken dachten over identiteit en wat een volk was. Een historicus die het ontstaan van de Frankische identiteit onderzocht heeft is Patrick Geary. Hij stelt dat toen Clovis (ca. 466 – 511) in de vijfde eeuw vele voormalig Romeinse gebieden in Gallië wist te veroveren, de Franken de overeenkomsten die zij hadden met het Romeinse Rijk benadrukten, bijvoorbeeld dat zij net als de Romeinen zouden afstammen van de Trojanen en het Christendom dat door Clovis werd aangenomen. Dit heeft ervoor gezorgd dat de Franken en de overgebleven Romeinen in de veroverde gebieden snel een gezamenlijke identiteit hebben weten te creëren.³

De expansie leidde echter ook tot incorporatie van andere 'identiteiten' in het rijk. Deze 'identiteiten' waren krachtig en bleven gewoon bestaan met eigen wet en aristocratie, zij het onder Frankische autoriteit. Volgens Geary veranderde hierdoor de betekenis van het woord *barbarus*. Het veranderde van een woord voor mensen die een andere taal spraken en andere wetten en gebruiken hadden, naar een woord voor heidense buitenlanders.⁴

De Franken hadden ook een andere manier om anderen tot 'anders' te maken. Einhard (ca. 770 – 840) beschreef de Franken als het *populus Francorum*, dat streed tegen de *nationes* van de Saksen. Volgens Mayke de Jong is het idee van Franken als *populus* en Saksen als *gentes* gebaseerd op de Romeinse ideeën over deze termen. Hierin was de *populus* één volk, dat verbonden werd door een gemeenschappelijke geschiedenis en gezamenlijk recht, en was het verwantschap van de *gentes* gebaseerd op biologische afkomst. Ook Oudtestamentische ideeën hebben deze manier van denken beïnvloed. De Joden nemen in het Oude Testament de rol van de *populus* op zich en andere volkeren, die niet de wetten van God volgen en een meer biologisch verwantschap hebben, de *goyim* of *gentes* zijn.⁵

³ Patrick Geary, *The myth of nations: the medieval origins of Europe* (Princeton, 2002), 116 – 118.

⁴ Geary, *The myth*, 138 – 140.

⁵ Mayke de Jong, 'Het woord en het zwaard: aan de grenzen van het vroegmiddeleeuwse christendom', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118:3 (2005), 464-482, alhier 470; Geary, *The myth*, 49 – 53.

In 1977 schreef Horst Zettel een uitvoerig werk over de beeldvorming rondom de Noormannen in Oost- en West Frankische, en Angelsaksische bronnen van de achtste tot de elfde eeuw. Hierin behandelt hij aspecten die variëren van de beeldvorming over de Scandinavische geografie tot de karaktereigenschappen die de Noormannen toegeschreven krijgen.

Een belangrijk punt is de naam die de noordelijke volkeren en invallers uit noordelijke gebieden krijgen in de bronnen. Zeller stelt dat er een verscheidenheid is aan termen die gebruikt worden voor deze mensen.⁶ Twee belangrijke namen zijn echter *Normanni* en *Dani*. De eerste zou volgens Zeller voornamelijk een geografische aanduiding zijn, een overkoepelende term die gebruikt wordt om de mensen ten noorden van het Frankische Rijk aan te duiden. Er zijn echter ook bronnen die spreken van een *gens Normannorum* of een *gens Aquilonaris*. Wat aan deze termen opvalt is dat het één volk suggereert. Toch hoeft dit volgens Zeller niet het geval te zijn. Zo zou het kunnen zijn dat het gebruik van de term *gens* hier wijst op het feit dat het 'buitenlanders' zijn: de Noormannen als tegenstanders van de *gens Francorum* die optreden als verdedigers van het Christendom. Hierbij speelt op de achtergrond mee dat de Noormannen heidenen waren.⁷

De term *Dani* kan volgens Zeller op twee verschillende manieren gebruikt worden. De eerste is als een daadwerkelijke aanduiding voor een Deens volk en werd al gebruikt door Gregorius van Tours in samenhang met de zesde-eeuwse voorlopers van de Noormaninvallen.⁸ Waarschijnlijk was het niet zo dat alle Frankische auteurs dachten dat er maar één volk leefde ten noorden van het Frankische rijk. Zo maakte Rimbart in zijn *Vita Anskarii* ook het onderscheid tussen Zweden en Denen.⁹ In deze gebruikscontext is *Dani* dus een preciezere term dan het woord *Normanni*. Dergelijk gebruik van de term *Dani* komt volgens Zeller voornamelijk voor in de beschrijving van politieke gebeurtenissen. Hoewel er in verscheidene bronnen dus onderscheid wordt gemaakt tussen *Normanni* als overkoepelende term en *Dani* als specifieke term, worden deze termen ook door elkaar gebruikt als synoniem. Ook de term *Dani* kan dus als een overkoepelend label gebruikt

⁶ Horst Zeller, *Das Bild der Normannen und Normanneinfällen in westfränkischen, ostfränkischen und angelsächsischen Quellen des 8. bis 11. Jahrhunderts* (München, 1977), 33.

⁷ Zeller, *Das Bild*, 34-36.

⁸ *Ibidem*, 44.

⁹ *Ibidem*, 50.

worden. Een bron waarin dit, volgens Zeller, gebeurt zijn bijvoorbeeld de *Annalen van St.-Bertijns*.¹⁰

Wat voor karakter werd deze *Normanni* en *Dani* toegeschreven? Ook daar heeft Zeller naar gekeken. Er zijn in Zellers werk vier belangrijke overkoepelende negatieve karaktereigenschappen die op verschillende manieren terugkomen in de bronnen: wreedheid, wildheid, vernietigingsdrang en *Beutegier* (een verlangen naar buit, plunderzucht). Met name wreedheid, uitgedrukt in het woord *crudelitas*, lijkt een belangrijk element te zijn. In vroegmiddeleeuwse bronnen zijn de Noormannen en wreedheid bijna onafscheidelijk. Zo wordt er gesproken over *crudelissima gens* en schrijft de abt van Fleury rond het jaar 1000 over een aangeboren wreedheid van de Noormannen.¹¹ Deze wreedheid gaat gepaard met veel verwoesting, uitgedrukt in de term *devastatio*, en wildheid, uitgedrukt in de woorden *saevitia* en *ferocita*. Deze karaktereigenschappen lijken in kleinere bronnen, bijvoorbeeld lokale annalen, vaak de belangrijkste karaktereigenschap te zijn.¹² De laatste eigenschap *Beutegier*, uitgedrukt in het woord *aviditas*, lijkt in grotere annalen en kronieken juist een belangrijker eigenschap te zijn dan de wildheid. Buit zou immers de reden zijn dat de Noormannen op rooftochten gingen.¹³ Dit betekent niet dat de Noormannen alleen negatieve eigenschappen toegeschreven krijgen. Zo komen ook strijdkracht, moed en dapperheid in de bronnen naar voren.¹⁴ Volgens Zeller zijn echter de woorden *crudelitas*, *ferocita*, *devastatio* en *aviditas* de 'historische' Noorman geworden.¹⁵

Hoewel Zellers werk prijzenswaardig is, blijft zijn werk relatief oppervlakkig, met name door de omvang ervan. Zeller stelt vooral welke eigenschappen de Noormannen toegeschreven kregen, waarbij hij niet verklaart 'waarom' dit gebeurde. Daarnaast heeft hij weinig oog voor de ontwikkelingen van de gebruikte termen. Ildar Garipzanov vermijdt dit door te kijken naar een kleiner onderdeel van de beeldvorming en identiteit van de Noormannen. Hij beschrijft hoe de Deense identiteit, de *gens Danorum*, in de Vroege Middeleeuwen geconstrueerd werd. Volgens Garipzanov gebeurde dit op twee manieren. Enerzijds door de 'Denen' zelf als reactie op de expansie van het Frankische Rijk, een

¹⁰ Ibidem, 50.

¹¹ Ibidem, 114 - 116.

¹² Ibidem, 121 – 126.

¹³ Ibidem, 128 – 132.

¹⁴ Ibidem, 139.

¹⁵ Ibidem, 129.

bewering die hij doet op basis van enkele archeologische vondsten. Zo zijn er munten gevonden met heidense afbeeldingen. Volgens Garipzanov kan dit gezien worden als een reactie op de Karolingische munten met Christelijke afbeeldingen.¹⁶ Anderzijds is het ook een identiteit die gecreëerd is in Frankische bronnen.¹⁷ Met name dit laatste aspect is interessant, Garipzanov stelt immers dat de Denen in de Frankische bronnen door de auteurs in een Frankisch 'gentile' model zijn geplaatst. Hierin zouden de Denen in Frankische ogen één coherente groepering zijn, geleid door hun koning, iets dat de volkeren ten noorden van het Karolingische Rijk waarschijnlijk niet zo zagen: zij zagen zichzelf niet als één, maar als meerdere volkeren. Er zit dus een discrepantie tussen hoe de Franken de *gens Danorum* zagen en hoe de 'Deense' groeperingen naar zichzelf keken.¹⁸ Garipzanov heeft de *gens Danorum* gevolgd in Frankische bronnen gedurende de negende eeuw en gekeken hoe de specifieke aanduiding van 'Denen' zich verhoudt ten opzichte van de term *Normanni*. Hierbij komt hij tot dezelfde conclusie als Zeller: 'Denen' zijn een politieke eenheid die in Frankische bronnen opkomt in de vroege negende eeuw en *Normanni* wordt gebruikt als overkoepelende term voor meerdere volkeren ten Noorden van het Frankische Rijk.¹⁹ Er is echter ook een verschil met Zeller, die stelt dat de *Annalen van St.-Bertijns* de termen door elkaar gebruiken. Volgens Garipzanov is dit slechts deels het geval. Hij stelt dat dit wisselt per auteur van de annalen. Zo blijft de scherpe distinctie bestaan in het eerste decennium van de annalen, maar verdwijnt deze door de jaren heen en sterft de specifieke aanduiding voor 'Denen' uit. Dit is volgens Garipzanov een teken dat de 'Denen' in de tweede helft van de negende eeuw aan politieke invloed inboetten.²⁰ Garipzanov legt dus duidelijk de nadruk op de *gens Danorum* in Frankische bronnen als een 'gemaakte' politieke constructie.

Ook Simon Coupland heeft gekeken naar een kleiner aspect van de beeldvorming rondom Noormannen. Hij heeft naar drie eigenschappen, die de Noormannen krijgen toegeschreven in de bronnen, gekeken en hierbij uitgezocht in hoeverre deze kloppen met de werkelijkheid of dat dit juist beeldvorming is. De eerste eigenschap is de uitzonderlijke lengte van de Noormannen, een gegeven dat in het jaar 884 vermeld wordt in de *Annalen*

¹⁶ Ildar Garipzanov, 'Frontier identities: Carolingian frontier and the *gens Danorum*', in: Ildar Garipzanov, Patrick Geary en Przemysław Urbańczyk (red.), *Franks, Northmen, and Slavs: identities and state formation in early medieval Europe* (Turnhout, 2008), 113 – 143, alhier 142.

¹⁷ Garipzanov, 'Frontier identities', 142.

¹⁸ Ibidem, 115 - 116.

¹⁹ Ibidem, 122.

²⁰ Ibidem, 123-124

van Fulda. Op basis van archeologische vondsten stelt Coupland dat het verschil in lengte tussen Noormannen en Franken in de negende eeuw slechts anderhalve centimeter bedroeg en dat het idee van Noormannen als buitengewoon groot waarschijnlijk een overdrijving is.²¹ Het tweede aspect dat Coupland behandelt is de wreedheid van de Noormannen. Volgens hem waren de Noormannen niet wreder dan de Franken zelf.²² De wreedheden in negende-eeuwse bronnen worden echter in elfde en twaalfde -eeuwse teksten aangedikt en gedramatiseerd.²³ Zo wordt de notie dat Noormannen notoire verkrachters waren in negende-eeuwse bronnen nauwelijks ondersteund. Hoewel ze waarschijnlijk wel mensen hebben verkracht, werd dit destijds niet als een belangrijke karakteristieke eigenschap van de Noormannen gezien.²⁴ Het derde en laatste aspect dat Coupland behandelt is de sluwheid van de Noormannen. Ook deze eigenschap wordt in de bronnen aangedikt, waardoor Noormannen een quasi-mythisch imago krijgen. Tevens moet vermeld worden dat de Franken waarschijnlijk niet minder sluw waren.²⁵

Als verklaring voor de overdrijving van deze drie eigenschappen geeft Coupland drie redenen. Allereerst zijn de overdrijvingen gebaseerd op een stereotype beeld dat van de Scandinaviërs ontstaan was als wrede en sluwe mensen. Ten tweede speelt mee dat de Noormannen heidens waren. Zoals gezegd waren de Franken ook sluw en wreed, maar de Noormannen waren heidens en stonden aan de kant van de duivel, als zij zich op een bepaalde manier gedroegen was het dus het werk van de duivel. Een laatste aspect dat mee heeft gespeeld is dat verschillende auteurs, bijvoorbeeld Notker de Stotteraar (ca. 840 – 912), ook bezig waren met het vertellen van een verhaal. Hierin zijn overdrijvingen en karikaturen dus literaire middelen.²⁶

Brian Levy toont aan dat het stereotype beeld van de Noormannen dat volgens Zeller en Coupland ontstaan is in de Vroege Middeleeuwen blijft bestaan in de Late Middeleeuwen. Hij heeft gekeken naar het beeld van de Noormannen in latere Normandische literatuur. Volgens Levy zien we in de twaalfde-eeuwse *Estoire des Engleis* van Geffrei Gaimar als het ware drie fasen in de beschrijving van de Noormannen: de eerste

²¹ Simon Coupland, 'The Vikings on the continent in myth and history', *History* 88:2 (2003), 186 – 203, alhier 188-189.

²² Coupland, 'The Vikings on the continent', 191.

²³ Ibidem, 192.

²⁴ Ibidem, 197.

²⁵ Ibidem, 200 - 201.

²⁶ Ibidem, 201 - 203.

is het traditionele beeld van de bloeddorstige Viking, in de tweede fase wordt de Vikingkoning Knut in eerste instantie positief omschreven, om vervolgens weer terug te keren naar het 'traditionele' narratief.²⁷ Wat in Levy's stuk duidelijk wordt is dat ook de politieke context waarin een bron geschreven wordt, invloed heeft op de beeldvorming. Zo zien we ook dat Noormannen soms een strijder in een islamitisch leger zijn en enkel de naam en de wapenuitrusting doen denken aan de 'historische' Noormannen. De Noormannen worden, met name in *Chansons de Gestes*, ingezet als de niet-christelijke 'ander' in een verhaal dat doet denken aan de kruistochten.²⁸

De bestaande literatuur legt de focus dus voornamelijk op het traditionele beeld van de Noormannen. Zeller zet mooi uiteen welk beeld in de bronnen is ontstaan en hoe dit beeld tot uiting komt. Hij laat zien dat het beeld van Noormannen als brute plundersaars al in de Vroege Middeleeuwen bestond. Hierbij blijft hij echter oppervlakkig. Coupland heeft vanuit de mythische beschrijving van de Noormannen gekeken naar het beeld, maar haalt zijn informatie uit verscheidene bronnen die hij niet vergelijkt. Levy tenslotte benadrukt de contextgevoeligheid van de beeldvorming rond de Noormannen, maar past dat vooral toe op de Late Middeleeuwen, een tijd waarin de plundertochten van de Noormannen tot het verleden behoorden. Wat mist is een vergelijkend onderzoek van vroegmiddeleeuwse bronnen; onderzoek waarbij aandacht wordt geschonken aan de context waarin de bronnen gemaakt zijn. Hierdoor kan worden aangetoond worden dat het beeld van de Noormannen in de Vroege Middeleeuwen complexer is dan op het eerste gezicht lijkt. Deze scriptie zal pogen dat gat op te vullen.

²⁷ Brian Levy, 'The image of the Viking in Anglo-Norman literature', in: Jonathan Adams en Katherine Holman (red.), *Scandinavia and Europe 800 – 1350: contact, conflict, and coexistence* (Turnhout, 2004), 269 – 289, alhier 274 – 277.

²⁸ Levy, 'The image', 269 – 273.

Hoofdstuk 1: De geschiedenis van de bronnen

Voor we kunnen kijken naar het beeld dat van de Noormannen ontstaat in de bronnen, moet eerst gekeken worden naar de geschiedenis van de bronnen zelf. In welke context zijn de bronnen gemaakt? Deze informatie is van belang, omdat dit bepaald welke gebeurtenissen, op welke manier, worden beschreven.

De Annalen van St. Bertijns

De *Annalen van St. Bertijns* worden gezien als een opvolger van de *Annales regni Francorum* (*ARF*), de Frankische Rijksannalen die lopen van 741 tot en met 829. Deze opvolging kan letterlijk worden genomen. Lodewijk de Vrome (778 – 840) wordt in de eerste zin van de *AB* aangeduid met 'hij', dit is een verwijzing naar de laatste jaarverslag van de *ARF*. Er is dus een vloeiende narratieve overgang tussen de twee bronnen.²⁹ Ondanks deze doorlopende lijn, stelt Janet Nelson in de introductie van de, door haar geschreven, vertaling dat er een breuk is in de annalistische traditie. In 830 vond een opstand tegen Lodewijk plaats, deze rebellie bemoeilijkte het schrijven van annalen. Toen deze opstand was neergeslagen hervatte het werk zich in eerste instantie aan het hof, toch zou het zich later verplaatsen buiten de paleismuren.³⁰

De *AB*, die de periode 830 – 882 beslaan, kennen meerdere auteurs. Twee van hen zijn met enige zekerheid vast te stellen: Prudentius van Troyes (gestorven 861) en Hincmar van Rheims (806 – 882). Over de auteur(s) van de vroegste jaren van de annalen is echter nog veel onduidelijkheid.³¹ De eerste wisseling van auteur vindt waarschijnlijk in de loop van het jaar 835 plaats, wat zou blijken uit een verandering van het taalgebruik.³² Over de identiteit van de eerste auteur wordt gespeculeerd. Léon Levillain stelt in de introductie die hij schreef voor de editie van Felix Grat, dat de auteur van de eerste periode, 830 – 835, Fulco is. Fulco volgde in 830 Hilduin (775 - 840), die overgelopen was naar de rebellen, op als aartskapelaan aan het hof van Lodewijk de Vrome. In deze functie zou hij aan de annalen gewerkt hebben, tot hij in 835 de taken overnam van aartsbisschop Ebbo van Rheims (ca. 775 – 851), die gevangen werd gezet omdat hij betrokken was bij een tweede opstand in

²⁹ *The Annals of St.-Bertin*, vert. Janet Nelson (Manchester, 1991), 5.

³⁰ *Ibidem*, 5.

³¹ *Ibidem*, 6 – 15.

³² *Ibidem*, 6.

833-834.³³ Voor deze these is echter weinig bewijs; het is wellicht wel mogelijk dat dit deel van de *AB* is geschreven door meerdere auteurs, waar de aartskapelaan van aan het hoofd stond.³⁴

De opvolger van deze onbekende auteur(s) is wel bekend: in een brief die Hincmar van Rheims in 866 schreef, wordt bekendgemaakt dat Prudentius de auteur is van het jaarverslag voor het jaar 859. Prudentius was een Spanjaard die al op jonge leeftijd aan het hof van Lodewijk terecht kwam. Hier heeft hij wellicht ook meegewerkt aan de *ARF* en mogelijk al vanaf 835 aan de *AB*.³⁵ Toen in 840 Lodewijk de Vrome stierf ontstond er een conflict en kwam het werk aan de annalen tijdelijk stil te liggen. Toen deze strijd achter de rug was werd het werk weer voortgezet. Dit moment is belangrijk, omdat de *AB* vanaf 841 West-Frankische annalen worden; de focus verschuift naar de gebieden die vanaf 843 onder het rijk van Karel de Kale (823 – 877) gaan vallen, al probeerde Prudentius om ook het Oost-Frankische Rijk en het ‘buitenland’ in zijn werk te betrekken.³⁶ Het jaar 843 is ook het moment dat het werk aan de annalen zich loskoppelt van het hof. Prudentius, die op dat moment Bisschop van Troyes wordt, zou overblijven als enige auteur. Dit heeft zijn deel van de annalen een persoonlijk karakter gegeven, waarin ook kritiek wordt gegeven op de koning. Prudentius zou zich af gaan zetten tegen Karel en diens adviseur Hincmar van Rheims. Toch zou Prudentius tot zijn dood blijven schrijven aan de annalen, een gebeurtenis die door Hincmar, inclusief een sneer, vermeld zou worden in de *AB*.³⁷

Na Prudentius’ dood in 861 kopieerde Hincmar diens manuscript van de *AB*.³⁸ Ook hij zette de bron voort als ‘persoonlijk project’: de bron is buiten het hof geschreven, ze geven een persoonlijke visie weer en zijn, volgens Nelson, niet bedoeld om door anderen gelezen te worden.³⁹ Hincmar zat echter wel hoger in de politieke rangorde dan Prudentius en had goede contacten met het Karolingische hof. Daarnaast is er van Hincmar relatief veel ander

³³ *The Annals of St.-Bertin*, 6; *Annales de Saint-Bertin*, vert. Felix Grat, Jeanne Viellard en Suzanne Clémencet (red.), inl. Léon Levillain (Parijs, 1964), vi – xii.

³⁴ *The Annals of St.-Bertin*, 6 - 7.

³⁵ *The Annals of St.-Bertin*, 7; Janet Nelson, ‘The ‘*Annals of St. Bertin*’’, in: Margaret Gibson en Janet Nelson (red.), *Charles the Bald: court and kingdom* (Aldershot, 1981; herdr. 1990), 23 – 40, alhier 26.

³⁶ *The Annals of St.-Bertin*, 8; Nelson, ‘The ‘*Annals*’’, 26 – 29.

³⁷ *The Annals of St.-Bertin*, 9; *Ibidem*, 94.

³⁸ *Ibidem*, 10.

³⁹ *Ibidem*, 11.

bronmateriaal beschikbaar, waardoor wat hij in zijn versie van de annalen schrijft beter te controleren is en beter van context kan worden voorzien.⁴⁰

De *AB* zijn dus na een relatief korte periode direct aan het hof gekoppeld te zijn, weggegaan van ditzelfde hof en als een ‘persoonlijk project’ van twee auteurs, Prudentius van Troye en Hincmar van Rheims, gecontinueerd. De *AB* zijn vanaf het moment dat ze het hof verlaten hebben ook verworpen tot een voornamelijk West-Frankische tekst. Het werd een bron over het gebied dat, zoals we verderop in dit hoofdstuk zullen zien, zwaar te lijden had onder de invallen van de Noormannen.

De Annalen van Fulda

De *Annalen van Fulda*, die begonnen zijn in 714 en waarvan het onafhankelijke deel loopt van 830 tot 901, zijn net als de *AB* een opvolging van de *ARF*; ze kunnen gezien worden als de Oost-Frankische equivalent van de *AB*. In tegenstelling tot de *AB* zijn ze echter geen directe opvolging van de *ARF*. Ook is er minder zekerheid over de auteur(s) van de *AF*.⁴¹

De overgebleven handschriften van de *AF* zijn te verdelen in drie groepen. De annalen uit groep 1 behandelen de jaren 714 tot en met 882. Deze groep verschilt op verschillende momenten van inhoud met de groepen 2 en 3, daarnaast zijn er een aantal stilistische verschillen. Uit groep 2 is slechts één manuscript over. De jaarverslagen in dit manuscript gaan tot 887, maar tussen de jaren 838 en 870 zijn er een aantal passages overgeslagen. De laatste, en grootste, groep handschriften bevat een Beierse continuering vanaf het jaar 882. Deze laatste groep bevat wellicht het oudste manuscript van de *AF* en is ook de groep waar de meeste latere manuscripten op gebaseerd zijn.⁴²

In de twee manuscripten uit groep 1 wordt bij het jaar 838 aangegeven dat het voorgaande deel is geschreven door Einhard, bij het jaar 864 wordt aangegeven dat het voorgaande deel is geschreven door Rudolf (van Fulda, gestorven 865).⁴³ Friedrich Kurze, die in 1891 een editie van de *AF* maakte, bleef vasthouden aan deze vermeldingen. Volgens hem zou het werk na Rudolfs dood overgenomen zijn door diens leerling Meginhard, deze had immers ook Rudolfs *Translatio Sancti Alexandri* afgemaakt nadat de originele auteur

⁴⁰ Ibidem, 12.

⁴¹ *The Annals of Fulda*, vert. Timothy Reuter (Manchester, 1992), alhier 2; Rosamond McKitterick, *History and memory in the Carolingian world* (Cambridge, 2004), alhier 34.

⁴² *The Annals of Fulda*, 3-4.

⁴³ Ibidem, 2 – 3.

overleed. Volgens Kurze zouden de delen van manuscript die de jaren ná 882 behandelen geschreven zijn in Regensburg en Niederalteich, beide in het Oost-Frankische Rijk.⁴⁴ Er is veel kritiek op Kurze's these. Onder andere door Siegmund Hellmann die in de jaren na Kurze een aantal artikelen schreef over deze kwestie. Hij stelt dat de *AF* in de jaren 870 – 887 is geschreven op basis van enkele oudere compilaties. De Beierse continuering in de manuscripten uit groep 3 zou geschreven zijn na 887, als reactie op de gekleurde beschrijvingen van Karel de Dikke (839 – 888) in andere manuscripten.⁴⁵ Hoewel Hellmanns theorie niet weerlegd is, wordt Kurze's uiteenzetting tegenwoordig toch voor een deel geaccepteerd, met name zijn toeschrijving van de jaren 838 -863 aan Rudolf van Fulda.⁴⁶

Een vergissing die zowel Kurze als Hellmann, volgens Timothy Reuter, vertaler van de *AF*, gemaakt hebben, is dat ze er vanuit zijn gegaan dat er een soort model voor de *AF* bestond dat een volledig afgewerkt product was. Uit verschillende delen van de bron, bijvoorbeeld de periode 863 – 865, blijkt echter dat de *AF* in eerste instantie een bundeling van losse notities was.⁴⁷ Tevens maakt het volgens Reuter voor het begrijpen en interpreteren van de tekst niet veel uit wie het bij het rechte eind heeft, Kurze of Hellmann. Kurze's toeschrijving van het eerste deel aan Einhard is erg wankel en over Meginhard is vrijwel niets bekend buiten dat hij verantwoordelijk is voor het afmaken van de *Translatio Sancti Alexandri*. Dit verschilt volgens Reuter in de praktijk niet veel van Hellmanns anonieme auteur(s).⁴⁸ Daarnaast stelt Reuter dat de toeschrijvingen in de manuscripten uit groep 1 door logische continuïteiten heen snijden en duidelijke tekstuele breekpunten negeren. Zo is er een breekpunt in 830, als de annalen onafhankelijk van andere bronnen verdergaan. In de periode 869 tot 887 krijgt de tekst, in de manuscripten uit groep 2, een nieuw karakter: ze worden uitgebreider en bevatten minder chronologische fouten. Dit kan erop duiden dat de gebeurtenissen veel later zijn opgeschreven dan dat ze plaatsgevonden hebben.⁴⁹

⁴⁴ *The Annals of Fulda*, 5; Friedrich Kurze, 'Über die Annales Fuldenses', *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 17 (1892), 83 – 158.

⁴⁵ *The Annals of Fulda*, 5 – 6; Siegfried Hellmann, 'Die Entstehung und Überlieferung der Annales Fuldenses, I', *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 33 (1908), 697-742, alhier 701 – 717; Siegfried Hellmann, 'Die Entstehung und Überlieferung der Annales Fuldenses, II', *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 34 (1909), 15-66.

⁴⁶ *The Annals of Fulda*, 7.

⁴⁷ *Ibidem*, 7.

⁴⁸ *Ibidem*, 7.

⁴⁹ *Ibidem*, 8.

Reuter stelt dat een deel van de annalen, vanaf 840, wellicht te koppelen is aan Mainz en aartsbisschop Liutbert (863 – 889) en zijn entourage. Liutbert werd uit zijn functie als aartskanselier gezet toen het Oost-Frankische Rijk weer werd verenigd onder Karel de Kale's (823 – 877) heerschappij. In de laatste periode van Karels heerschappij zou hij deze functie weer gaan bekleden. Juist de periode waarin Liutbert uit zijn functie was gezet, 882 – 887, is een periode waarin Karel de Kale in de *AF* in een negatief daglicht gesteld wordt.⁵⁰

De *AF* zijn dus geschreven in het Oost-Frankische Rijk, in gebieden die veel minder te kampen hadden met de Noormannen. In tegenstelling tot hun West-Frankische equivalent, kennen de *AF* geen met zekerheid vast te stellen auteur(s) en lijken ze in die zin meer op de traditionelere annalen: een groepswerk van een klooster of abdij.

De Noorman-invallen

De *AB* en de *AF* zijn dus twee bronnen met zeer verschillende auteurs, stijlen en doelstellingen. Daarnaast zijn ze geschreven op verschillende locaties. Er zijn echter ook overeenkomsten. Een van de belangrijkste is dat het beide negende-eeuwse werken zijn. Deze eeuw is divers en kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Enerzijds kan hij vanuit een pessimistische blik bekeken worden: het Karolingische Rijk en het Christendom hebben het zwaar te verduren onder de invallen van de Noormannen en de economie stort in. Anderzijds ontstaan er nieuwe politieke gemeenschappen en zou er juist ook van een nieuwe, dynamische economie gesproken kunnen worden.⁵¹ Voor dit onderzoek is het belangrijk om de Noorman-invallen kort uit te werken.

De invallen van de negende eeuw zijn niet de eerste contacten tussen de Franken en de volkeren uit het Noorden, maar vormen wel het hoogtepunt hiervan. Dit hoogtepunt begon rond 790, duurde ruim 120 jaar en resulteerde onder andere in een langdurige Scandinavische bewoning in Engeland en Normandië.⁵² De beginfase, circa 790 tot 840, van deze invallen kenmerkte zich door korte snelle aanvallen, met name op Aquitanië en handelscentra in Frisia.⁵³ Vanaf 841 worden de schaal van de aanvallen en de grootte van de groepen Noormannen groter; deze konden meer dan duizend mannen omvatten. Daarbij

⁵⁰ Ibidem, 8 – 9.

⁵¹ *The Annals of St.-Bertin*, 1.

⁵² Richard Fletcher, *The conversion of Europe: from paganism to Christianity 371-1386* (Londen, 1997), alhier 369; Simon Coupland, 'The Vikings in Francia and Anglo-Saxon England to 911', in: David Abulafia, et al. (red.), *The new Cambridge medieval history*, 7 dln (Cambridge, 1995), II: 190 – 201, alhier 190.

⁵³ Coupland, 'The Vikings in Francia', 190 - 192.

legden de groepen ook grotere afstanden af en trokken er ook steeds meer legers van de Noormannen naar het zuiden op zoek naar rijkdom.⁵⁴ Ook deze aanvallen waren in eerste instantie snelle aanvallen, maar uiteindelijk zouden de Noormannen op Frankisch grondgebied gaan overwinteren in plaats van elke herfst terug te keren naar Scandinavië. Aquitanië zou in deze periode bijna permanent te kampen hebben met de aanwezigheid van Noormannen nabij de Loire. Dit was een probleem waar de gebieden rond de Seine minder last van hadden, Karel de Kale poogde deze delen van het rijk Noormanvrij te houden, Aquitanië was voor hem minder belangrijk.⁵⁵ Deze aanwezigheid op het continent gaf de Noormannen ook de kans om gebruik te maken van de politieke situatie, bijvoorbeeld bij conflicten tussen Frankische edelen, of de locatie van de koning. Deze informatie kregen ze hier immers beter mee dan in Scandinavië. Ze paste hun tactiek erop aan of gingen zich er zelfs mee bemoeien.⁵⁶ De Franken wisten echter steeds meer weerstand te bieden tegen de Noormannen. De derde fase van de invallen, die in 876 begint, legt de focus dan ook op het koloniseren van Frankische gebieden. Deze fase eindigt in 911 als Rollo het gebied aan de monding van de Seine krijgt, het gebied dat Normandië zou gaan heten.⁵⁷

Tot op de dag van vandaag is het nog niet helemaal duidelijk waarom de Noormannen op plundertocht gingen. Het zou kunnen gaan om politiek gewin, maar ook om een 'heidense kruistocht'. Het probleem is dat we geen bronnen van de Noormannen zelf hebben over dit onderwerp. Wat in de Frankische bronnen een van de leidende motieven lijkt te zijn, is dat het de Noormannen vooral te doen was om de buit, iets dat we ook in de hierop volgende hoofdstukken zullen zien bij de *AB* en de *AF*.⁵⁸ Aanvallen op kloosters waren geen aanvallen op het Christendom, maar waren een manier om rijkdom te vergaren. Hier werden immers niet alleen de rijkdommen van de kloosters zelf, maar ook de rijkdommen van de lokale adel en vrienden bewaard.⁵⁹

Het is in deze context van strijd en plunderingen dat beide bronnen geschreven zijn. Met name de *AB* zijn geschreven in een gebied dat regelmatig slachtoffer was van de invallen. We zullen de komende hoofdstukken zien dat beide bronnen de Noormannen op

⁵⁴ Ibidem, 193 – 195.

⁵⁵ Ibidem, 193 – 194.

⁵⁶ Ibidem, 197.

⁵⁷ Ibidem, 199 – 201.

⁵⁸ Ibidem, 199 – 200.

⁵⁹ Fletcher, *The conversion*, 370.

een andere manier duiden, waar de *AB* een politiek perspectief bieden, beschouwen de *AF* de Noormannen vanuit een religieuze invalshoek.

Hoofdstuk 2: Het beeld van de Noormannen in de *Annalen van St.-Bertijns*

Nu de context waarin de bronnen gemaakt zijn duidelijk is, kunnen we gaan kijken naar de bronnen. Allereerst de *Annalen van St.-Bertijns*. Welk beeld komt hierin naar voren?

De 'stereotype' Noorman

De *AB* bevat een groot aantal verwijzingen naar Noormannen en hun activiteiten. Hiervan gaan de meeste over de aanvallen op Frankische gebieden. Opvallend is dat een groot deel van deze gebeurtenissen niet uitgebreid wordt vastgelegd. In enkele regels wordt verteld waar de aanval is geweest en welke daden de invallers begaan hebben, daden die veelal in overeenstemming zijn met de karaktereigenschappen die Zettel herkent in de bronnen: wreedheid, wildheid, vernietigingsdrang en plunderzucht zijn leidend in de beschrijvingen van de overvallen.⁶⁰ Van dit type beschrijvingen zijn al vroeg in de *AB* voorbeelden te vinden, bijvoorbeeld in het jaarverslag van 834: De Noormannen verwoestten delen van Frisia en trekken vervolgens door naar Dorestad. Hier vernietigen ze volgens de bron alles en '*They slaughtered some people, took others away captive, and burned the surrounding region*'.⁶¹ Een jaar later keren ze terug naar Dorestad en plunderen deze handelsnederzetting '*savagely*'.⁶² Deze korte, maar krachtige, manier van beschrijven blijft terugkomen. Zo doet Prudentius het ook als hij beschrijft hoe de Noormannen in 859 St.-Valery sur-Somme, Amiens en 'andere plaatsen' aanvallen en vernietigen met vuur en plunderingen. In dezelfde passage wordt vermeld hoe een andere groep de Betuwe aanvalt met vergelijkbare 'woede'.⁶³ De korte methode van opschrijven is wellicht te wijten aan de beperkingen van het genre. Enkele invallen worden echter uitgebreider behandeld, dit gebeurt met name bij invallen die beschreven worden door Hincmar. Zo lezen we in het jaarverslag van 862 hoe Karel de Kale de Noormannen overtuigend weet te verslaan door ze tactisch te slim af te zijn, de Noormannen geven zich over en lijken vreedzaam te vertrekken.⁶⁴

De karaktereigenschap die echter het belangrijkste lijkt te zijn is de *Beutegier*; de Noormannen komen inderdaad over als brute moordenaars, maar uit verschillende passages blijkt dat ze vredig weggaan als ze (veel) geld krijgen. In enkele instanties willen ze de

⁶⁰ Zettel, *Das Bild*, 34

⁶¹ The Annals of St.-Bertin, 30.

⁶² Ibidem, 33.

⁶³ Ibidem, 90 – 91.

⁶⁴ Ibidem, 98.

Frankische vorsten tegen betaling zelfs helpen. We zien dit bijvoorbeeld bij een afspraak tussen de Noormannen op de Somme en Karel de Kale die in 860 mislukte en later in dit hoofdstuk verder zal worden uitgewerkt.⁶⁵ Ook, misschien wel juist, als de Noormannen komen met een groot en sterk leger, lijkt het betalen van een, door hun bepaald, bedrag een goede oplossing te zijn om van het probleem af te komen. Dit zien we bijvoorbeeld in het jaarverslag van 847; de Denen vallen Bretagne aan en weten de Bretonse leider, Nominoë (780 – 851), tot drie keer toe te verslaan op het slagveld. Nominoë vlucht en later ‘stemt hij de Denen mild’ door ze te betalen, waarna ze zijn gebieden verlaten.⁶⁶ Eenzelfde tactiek zien we in 852, waarin de Noormannen met maar liefst 252 schepen Frisia aan willen vallen, dit is een behoorlijke troepenmacht, maar na betaling besluiten ze te vertrekken.⁶⁷ Het betalen van Noormannen werd door Frankische auteurs echter niet gezien als een eervolle manier om van hen af te komen. Zo zag bisschop Hildegardus van Meaux het in zijn *Vita Faronis episcopi Meldensis* als een daad die lijdt tot schande voor het Frankische volk en de ondergang van het rijk.⁶⁸ Zoals we later zullen zien, lijkt ook Hincmar niet altijd een voorstander te zijn van deze praktijken.

Naast de vele vermeldingen van invallen, beschrijven de *AB* ook een aantal diplomatieke betrekkingen tussen de Franken en de Noormannen. Hierbij spelen vaak individuele heersers van de Denen een rol. Een van hen is de Deense koning Horic (overleden 854). Hij wordt voor het eerst genoemd in het jaarverslag van 836; een groep Noormannen valt Dorestad aan, Horic had echter meerdere keren negatief gereageerd op verzoeken van zijn onderdanen om Frankische gebieden te plunderen. Horic besluit daarom een afgezant naar het Karolingische hof te sturen om vrede te sluiten. Deze wordt echter door een aantal mannen vermoord nabij Keulen, een daad waarvoor de daders ook worden bestraft.⁶⁹ De manier waarop Horic besproken wordt, toont aan dat door de Franken niet alle Noormannen per definitie als kwaadaardige plundersaars werden gezien; Horic is juist een Deen die de Franken helpt. Hij strijdt tegen andere Noormannen die wel pogingen doen Frankische gebieden te plunderen. De relatie blijkt sterk en mondt in 839 uiteindelijk uit in

⁶⁵ Ibidem, 92.

⁶⁶ Ibidem, 64.

⁶⁷ Ibidem, 74

⁶⁸ Simon Coupland, ‘The rod of God’s wrath or the people of God’s wrath? The Carolingian theology of the Viking invasions’, *Journal of Ecclesiastical History* 42:4 (1991), 235 – 252, alhier 248.

⁶⁹ *The Annals of St.-Bertin*, 35.

een vredesverdrag tussen Horic en Lodewijk.⁷⁰ Ook in de daaropvolgende jaren blijkt Horic een man die de contacten met de Franken goed wil houden, zo zou hij in 845, nadat Noormannen de gebieden van Lodewijk de Duitser hadden geplunderd, aangeboden hebben alle gevangenen vrij te laten en alle gestolen goederen terug te geven.⁷¹ Uiteindelijk zou hij sterven in een burgeroorlog in 854, waarbij vrijwel de gehele Deense adel werd gedood.⁷²

Twee eigenschappen die niet direct bij Zettel horen, maar zo nu en dan wel in de *AB* naar voren komen, zijn onbetrouwbaarheid en ontrouw. Tekenend voor de onbetrouwbaarheid van de Noormannen is een passage uit het jaarverslag van 839. De keizer van het Byzantijnse Rijk, Theophilos (804 – 842), stuurt een diplomatieke delegatie naar het hof van Lodewijk de Vrome. Onder deze groep zijn ook mannen die afkomstig zijn van het volk van de *Rus*. Theophilos vraagt of Lodewijk deze mannen een veilige terugtocht naar hun thuisland kan bieden; de oorspronkelijke weg die ze vanuit daar naar Constantinopel hadden genomen was immers een gevaarlijke geweest. Lodewijk komt er echter achter dat het Zweden zijn. Hij vertrouwd dit niet en laat onderzoeken of de mannen spionnen zijn; mocht dit het geval zijn dan worden ze terug naar Constantinopel gestuurd en moet Theophilos gepaste maatregelen nemen, mochten ze toch te vertrouwen zijn, dan zal Lodewijk ze veilig laten gaan.⁷³ Hoe dit afloopt wordt door de bron in het midden gelaten, maar het toont wel het wantrouwen dat er onder de Karolingers was ten aanzien van de volkeren uit het noorden. Een tweede moment waarin dit duidelijk wordt is een passage uit het jaarverslag van 860. Hierin wordt gesteld dat de Denen op de Somme Karel de Kale misleiden met lege beloftes; als ze voldoende geld zouden krijgen, zouden ze vertrekken en een andere groep Denen, op de Seine, verjagen. Karel zamelt het geld wel in, maar geeft dit niet aan de Denen, die vervolgens ook niet voldoen aan hun kant van de afspraken. Uiteindelijk vertrekken ze na het ontvangen van een aantal gevangenen.⁷⁴ Wat hier opmerkelijk is, is dat de Denen worden afgeschilderd als onbetrouwbaar, terwijl het juist Karel is die zich in eerste instantie niet aan de afspraken houdt.

De ontrouw van de Noormannen wordt ook duidelijk in geloofs- en bekeringskwesities. In een passage uit 876 beschrijft Hincmar hoe een groep Noormannen

⁷⁰ Ibidem, 40; Ibidem, 48.

⁷¹ Ibidem, 61 – 62.

⁷² Ibidem, 80.

⁷³ Ibidem, 44.

⁷⁴ Ibidem, 92.

bekeerd wordt tot het Christelijke geloof, ze krijgen vele cadeaus alvorens ze terug naar hun thuisland worden gestuurd. Hier aangekomen laten ze alle Christelijke waarden varen en gaan ze weer leven volgens hun oude heidense gebruiken. Hierbij wordt vermeld dat dit typisch gedrag is voor de Noormannen.⁷⁵ Onbetrouwbaarheid en ontrouw aan het Christelijk geloof was echter niet zo zeer een typische eigenschap voor de Noormannen, maar een typische eigenschap voor tegenstanders van de Franken. Zo wordt de beschuldiging van ontrouw door Frankische historici bijvoorbeeld ook vaak geuit tegen de Saksen, het volk waarbij het decennia duurde voor Karel de Grote (742 – 814) ze definitief wist te bekeren tot het Christendom en in het Frankische Rijk in te lijven. Het is dus een vaste vorm van *othering* die gebruikt wordt door Frankische auteurs bij bedreiging van de Karolingische macht door rebellen en andere volkeren of om Frankische agressie te legitimeren.⁷⁶

De politieke invalshoek

De *AB* houden voor het gros van de vermeldingen omtrent Noormannen vast aan deze ‘stereotype’ omschrijvingen. Slechts enkele keren worden de Noormannen in een breder perspectief geplaatst, vooral door Hincmar. Dit gebeurt vaak in context met het handelen van de Karolingische vorst, met name Karel de Kale. Dit is apart omdat in Hincmars tijd de *AB* geen hofproduct meer waren en hij waarschijnlijk ook niet wilde dat het ooit onder Karel de Kale’s ogen kwam.⁷⁷

Zo schrijft Hincmar in het jaarverslag van 865 hoe de Noormannen twintig dagen lang hun gang gaan in het klooster van St. Denis, omdat Karel op dat moment afwezig is.⁷⁸ In het jaarverslag van 866 lezen we hoe Karel een ongunstige afspraak maakt met een groep Noormannen en veel geld moet betalen, de Noormannen zijn leidend in de voorwaarden van de afspraak.⁷⁹ Volgens Janet Nelson zijn dit kritische uitingen van Hincmar over het handelen van de koning: deze zou niet genoeg doen om zijn gebieden te beschermen tegen de

⁷⁵ Ibidem, 195.

⁷⁶ Robert Flierman, ‘*Gens perfida or populus Christianus?* Saxon (in)fideliety in Frankish historical writing’, in: Clemens Gantner, Rosamond McKitterick en Sven Meeder (red.), *The resources of the past in early medieval Europe* (Cambridge, 2015), 188 – 205, alhier 190; Richard Broome, ‘Pagans, rebels and Merovingians: otherness in the early Carolingian world’, in: Clemens Gantner, Rosamond McKitterick en Sven Meeder (red.), *The resources of the past in early medieval Europe* (Cambridge, 2015), 155 – 171, alhier 156.

⁷⁷ Nelson, ‘The *Annals*’, 34 – 35.

⁷⁸ *The Annals of St.-Bertin*, 128.

⁷⁹ Ibidem, 130.

aanvallen en plundertochten.⁸⁰ Op andere momenten in de bron lijkt Hincmar juist neutraal of zelfs positief te staan tegen de diplomatieke oplossingen die Karel heeft voor de problemen met de invallers. Zo lost Karel in 873 een conflict bij Angers op via diplomatieke wegen. Hincmar lijkt dit goed te keuren, en misschien zelf wel complimenteuzer te zijn met betrekking tot Karels onderhandelingsvaardigheden, dit terwijl Karel de Noormannen hier waarschijnlijk met gemak in een veldslag had kunnen verslaan.⁸¹ Hincmar schreef zijn deel van de *AB* als een spontane contemporaine reactie op de gebeurtenissen die hij beschrijft.⁸² Dit zou een verklaring kunnen zijn voor de wisselende ideeën met betrekking tot Karel de Kale's handelen; de jaren waarin hij dit negatief beschrijft zijn jaren waarin zijn banden met Karel niet goed zijn. Hetzelfde geldt voor de positieve jaarverslagen, hierin was er waarschijnlijk wel goed contact tussen Karel en Hincmar. Deze oneffenheden zijn overgeleverd, omdat Hincmar de annalen nooit heeft gereviseerd en deze incongruenties er nooit heeft uitgehaald om er één narratief van te maken.⁸³

Bij de eerdergenoemde slag tegen de Noormannen die in 862 door Karel de Kale werd gewonnen, zien we ook een positief verhaal over Karel de Kale. Deze overwinning lijkt volledig te danken te zijn aan Karels inspanning.⁸⁴ God is in de beschrijving van deze slag volledig afwezig, dit is opmerkelijk aangezien we verderop in dit onderzoek zullen zien dat de *AF* overwinningen juist wel toeschrijven aan God. Komt het Christendom dan helemaal niet tot uiting in deze bron? Ook dat is niet het geval; in de beschrijvingen van verscheidene overwinningen wordt melding gemaakt van de hulp van God of Jezus. Hierbij gaat het met name over slagen die zonder directe betrokkenheid van een vorst of edelman, althans zij worden niet genoemd, door een ander volk gewonnen worden; bijvoorbeeld door de Saksen in 845, de Ieren in 848 en de Engelsen in 850.⁸⁵ Alleen in 879 wordt door Hincmar de koppeling tussen de overwinning van twee Karolingische vorsten, Lodewijk III en Carloman II, en 'Gods wil' gemaakt.⁸⁶ In dit opzicht lijken de *AB* te willen zeggen dat de Karolingers van zichzelf sterk genoeg zijn en zonder de hulp van God de Noormannen kunnen verslaan. Dit is echter moeilijk te onderbouwen vanuit de beperkte passages in de bron waarin dit naar

⁸⁰ Nelson, 'The Annals', 36.

⁸¹ Ibidem, 36 – 37; *The Annals of St.-Bertin*, 183 – 184.

⁸² Nelson, 'The Annals', 39.

⁸³ Ibidem, 38 – 39.

⁸⁴ *The Annals of St.-Bertin*, 98.

⁸⁵ Ibidem, 61; Ibidem, 66; Ibidem, 69.

⁸⁶ Ibidem, 219.

voren komt. Het dankzinnetje aan God of Jezus lijkt er in sommige gevallen echter meer voor de vorm bij geschreven, dan dat het een daadwerkelijke boodschap bevat.

Ook bij interne Karolingische conflicten worden de Noormannen door de bron ingezet. Zo vertelt het jaarverslag van 841 hoe Lotharius I (795 – 855) gebieden schenkt aan Harald om zo zijn diensten veilig te stellen.⁸⁷ Harald was echter verantwoordelijk voor een aantal aanvallen op Frankisch grondgebied en het geven van ditzelfde grondgebied is volgens de *AB* dan ook een grove misdaad; de mensen die verantwoordelijk waren voor veel leed onder de Christenen, werden nu de baas over diezelfde Christenen. De Christenen moesten nu gehoorzamen aan de grillen van demonenaanbidders.⁸⁸

In deze passage, die werd geschreven toen de *AB* nog aan het hof verbonden waren, hebben we te maken met West-Frankische propaganda. Dat (heidense) Noormannen in ‘dienst’ traden bij Karolingische vorsten en eventueel grondgebied kregen, was niet het probleem; dit gebeurde ook onder Karel de Grote.⁸⁹ Ook zijn heidendom is niet het grootste dilemma geweest, er zijn zelfs vermoedens dat hij Christelijk was.⁹⁰ Zijn grote fout was dat hij aan Lotharius’ kant stond.⁹¹ De passage toont hoe Noormannen ingezet werden in interne conflicten tussen de Karolingers. Deze gebeurtenissen vonden één jaar na het overlijden van Lodewijk de Vrome plaats en het Frankische Rijk zat midden in een burgeroorlog. Het doel van deze passage is niet het zwart maken van Harald of de Noormannen, het doel is voornamelijk om Lotharius af te schilderen als een, voor zijn onderdanen, slechte vorst.

Conclusie

De *AB* blijven dus voornamelijk vasthouden aan het traditionele beeld van de Noormannen als brute plunders. We zien echter ook dat de Noormannen en hun eigenschappen niet alleen gebruikt worden als ‘Noormannen’ op zich, maar ook om het handelen van verschillende Karolingers te in een goed of kwaad daglicht te stellen. Dit zien we zowel in de eerste delen van de *AB*, als in de latere delen. Opvallend hierbij is dat de rol van God beperkt

⁸⁷ Er is geen duidelijk over wie deze Harald is, vaak wordt aangenomen dat het gaat om de Harald die in 826 Rüstringen ontvangt van Lodewijk de Vrome. Simon Coupland betoogt echter dat het gaat om de jongere neef van deze Harald met dezelfde naam. Zie: Simon Coupland, ‘From poachers to gamekeepers: Scandinavian warlords and Carolingian kings’, *Early Medieval Europe* 7:1 (1998), 85 – 114, alhier 89 – 92.

⁸⁸ *The Annals of St.-Bertin*, 51.

⁸⁹ Coupland, ‘From poachers’, 87 – 88.

⁹⁰ Coupland, ‘From poachers’, 92.

⁹¹ *Ibidem*, 92.

is. Deze lijkt in sommige situaties meer voor de vorm toegevoegd omdat het verwacht werd, dan dat het een daadwerkelijke dankbetuiging is. Dit terwijl we in het volgende hoofdstuk zullen zien dat de *AF* juist wel veel aandacht hebben voor Gods invloeden.

Hoofdstuk 3: Het beeld van de Noormannen in de *Annalen van Fulda*

In het vorige hoofdstuk is besproken welk beeld van de Noormannen wordt weergegeven in de *Annalen van St.-Bertijns*. Dit hoofdstuk richt zich op de *Annalen van Fulda* en het beeld dat hierin naar voren komt. Hierbij zal aandacht zijn voor zowel de overeenkomsten, als de verschillen met de *AB*.

Overeenkomsten met de *Annalen van St.-Bertijns*

Aan de oppervlakte zijn de verschillen tussen de *AB* en *AF* niet enorm groot. Net als in de *AB* zien we in de *AF* dat de Noormannen vooral brute, agressieve mannen zijn die alles wat los en vast zit plunderen, stelen of vernietigen. Een beschrijving van de Noormannen die wordt gegeven in het jaarverslag van 854 bevat vrijwel alle voornoemde elementen van de 'standaard' Noorman in de Frankische geschiedschrijving. De passage vertelt over de burgeroorlog waarin Horic, de Deense koning, omkwam. Dit gebeurt echter niet voordat duidelijk is gemaakt, dat het gaat om het volk dat al twintig jaar wreed plunderend door het Frankische rijk trekt, en hier dood en vernietiging had gebracht. Dit volk, dat zich had verspreid door het Karolingische rijk om de *Beutegier* te temmen, verzamelde zich nu om een burgeroorlog uit te vechten waarbij vele burgerslachtoffers zouden vallen. Uit de Deense koninklijke familie ontspringt slechts één jongen de dans en overleeft de strijd. Deze oorlog wordt in de *AF* gezien als een door de Noormannen verdiende straf van God voor de misdaden die zij hadden begaan.⁹² Zoals we later in dit hoofdstuk zullen zien, staat dit in lijn met de algehele behandeling van de Noormannen in de *AF*.

Ook het, in het vorige hoofdstuk behandelde, aspect van ontrouw en onbetrouwbaarheid komt in de *AF* naar voren. Zo zien we in 852 dat Harald vertrouwd wordt door Lodewijk de Duitser (806 – 876), hij bekeerd is tot het Christendom en hij al vele jaren hoog in aanzien staat bij de Franken. Toch vertrouwen een aantal Frankische vorsten hem niet, een gegeven dat hij moet bekopen met de dood. Er wordt in deze passage alleen

⁹² *'The Northmen, who for twenty years continuously had cruelly afflicted with fire and slaughter and pillage those places on the borders of Francia which were accessible by ship, came together from the different parts to which they had scattered in their greed for plunder, and returned to their own country. There a civil war had begun between Horic, king of the Danes, and Gudurm, his brother's son, who up till then had been driven by Horic from the country and had lived a piratical existence. The two parties so wore each other down with killing that countless common people were killed, and of the royal family no one remained except one small boy. Thus God revenged the injuries done to his saints and dealt out just rewards to his enemies for their crimes.'* - *The Annals of Fulda*, 36.

melding gemaakt van verdenkingen, geen expliciete beschuldigingen, aan het adres van Harald.⁹³ Dit zou erop kunnen wijzen dat deze moord in de ogen van de annalist ten onrechte was. Duidelijker zijn de wijzende vingers naar Godafrid die zich in 885 niet aan zijn afspraken met Karel de Dikke (839 – 888) houdt, afspraken die, zoals we later in dit hoofdstuk zullen zien, overigens op discutabele wijze zijn gemaakt: hij verraadt Karel door mannen te verzamelen voor een veroveringstocht. God grijpt echter in: Godafrids snode plannen kunnen geen doorgang vinden en God geeft hem, volgens de *AF*, een gepaste straf. In de Beierse continuering is te lezen dat dit de dood betekent.⁹⁴

De religieuze invalshoek

Wat opvalt zijn echter de verschillen met de *AB*. De West-Frankische *AB* tellen uiteraard veel meer vermeldingen van de Noormannen, deze gebieden waren immers vaker het doelwit van de plundertochten. Het zou logisch zijn als de Noormannen dus ook in een negatiever daglicht gesteld zouden worden in de *AB* dan in de *AF*. Dit is, zoals de bovenstaande overeenkomsten laten zien, niet het geval. Het grote verschil tussen de twee bronnen zit hem in de encenering en het 'gebruik' van de Noormannen. Waar, zoals in het vorige hoofdstuk betoogt, de *AB* de Noormannen behandelen vanuit een politiek perspectief en ze gebruikt voor politieke doeleinden, lijken de *AF* meer te kijken vanuit een religieuze hoek: de Christenen tegen de (heidense) ander. Dit blijkt bijvoorbeeld al bij de eerdergenoemde passage over de burgeroorlog die het einde aan Horics leven zou maken. Waar dit in de *AF* wordt geduid als een straf van de Christelijke god, geeft de *AB* geen verklaring voor de massale slachting onder de Deense adel.⁹⁵

De belangrijkste uiting van de religieuze invalshoek die de bron aanneemt, is echter de identificatie van de Franken als Christenen. Dit zien we expliciet terugkomen in het jaar 891. De Noormannen vallen het West-Frankische rijk binnen en de Oost-Franken sturen een leger om ze te verjagen. De toenmalig bisschop van Mainz, Sunderolt, was omgekomen in de strijd, en als reactie hierop besluit koning Arnulf (ca. 850 – 899) zelf ten strijde te trekken. Aanvankelijk verloopt ook dit niet zonder tegenslag; de Alemannen die hij had gerekruteerd, deden alsof ze ziek waren en keerden vervolgens terug naar huis, en de Noormannen

⁹³ *The Annals of Fulda*, 32 – 33.

⁹⁴ *Ibidem*, 97; *Ibidem*, 111.

⁹⁵ *The Annals of Fulda*, 36; *The Annals of St.-Bertin*, 80.

bouwen een fort. Als Arnulf hier aankomt, twijfelt hij of hij wel aan moet vallen; de Noormannen hadden zich zo gepositioneerd dat de Franken een voor hen ongebruikelijke tactiek moeten gebruiken. Hij besluit het toch te doen, maar niet voordat hij een toespraak houdt voor zijn legerleiders. Hierin vertelt hij de mannen hoe zij God altijd hebben gediend en God hun altijd heeft beschermd. Tegenover hen staan nu heidenen die Christenen en het Christendom voortdurend hebben getart; dit is de kans om in Gods naam wraak te nemen. Hoewel de Franken aanvankelijk toch nog bang zijn, trekken ze wel ten strijde. Na een korte, maar heftige slag, proberen de Noormannen te vluchten. Dit loopt echter niet goed af en duizenden Noormannen, vinden de dood, terwijl aan Christelijke zijde slechts één slachtoffer te betreuren is. Wat dit slachtoffer had misdaan om tot dit lot te komen laten de *AF* in het midden. Deze overwinning was volgens de *AF* uiteraard niet mogelijk geweest zonder Gods steun en hulp.⁹⁶ De hele passage is doorspekt met dit gegeven. Tevens worden de Franken hier maar een enkele keer aangeduid als 'Franken'. Vaker wordt het leger van Arnulf religieus geïdentificeerd. De slag wordt geënceneerd als een strijd die door Christenen gevoerd wordt en een strijd die gevoerd wordt ter bescherming van het Christelijke geloof.

Het identificeren van de Noormannen als heidenen en vijanden van God is een vrijwel logisch gevolg van de Frankische visie op heidenen. Het 'heidendom' kent geen eenduidige definitie, maar het werd destijds wel gezien als de tegenhanger van het Christendom. Over het algemeen was het een aanduiding voor polytheïstische godsdiensten, maar het kon ook worden gebruikt voor monotheïstische ideeën die volgens een auteur niet strookte met het Christendom.⁹⁷ Het is dan ook niet vreemd dat de Noormannen deze karakterisering krijgen: het zijn de absolute tegenhangers van de Franken, die expliciet vereenzelvigd worden met Christenen. We hebben hier wederom te maken met een gangbare vorm van *othering* die door Karolingische auteurs gebruikt werd.⁹⁸ Daarnaast waren heidenen in Karolingische ogen niet geheel menselijk. Dit had tot gevolg dat het doden ervan in Christelijk opzicht min of meer 'legaal' was en onbestraft bleef.⁹⁹

⁹⁶ *The Annals of Fulda*, 121 – 122.

⁹⁷ James Palmer, 'Defining paganism in the Carolingian world', *Early Medieval Europe* 15:4 (2007), 402 – 425, alhier 403 -404.

⁹⁸ Broom, 'Pagans, rebels and Merovingians', 159 – 161.

⁹⁹ Coupland, 'The rod', 547.

De bovengenoemde passage is geen uitzondering. Bij vrijwel elke slag die de Franken winnen van de Noormannen wordt verteld dat de overwinning te danken is aan God. Zo vindt er in 873 een slag plaats waarbij de Franken na een zwaar gevecht een gebouw bezetten waarin de laatste Noormannen zich schuilhouden. Als ze zich afvragen wat ze met deze mannen moeten doen, neemt een Christelijke ex-Noorman het woord. Hij wil niet doorvechten, hun successen van die dag hebben ze immers niet te danken aan hun eigen kracht en kunde, maar vooral aan Gods macht. Uiteindelijk besluiten de Franken om te stoppen met vechten, gijzelaars uit te wisselen en de Noormannen mogen, na het zweren van een eed om nooit meer terug te keren, vertrekken.¹⁰⁰ In 884 wordt zelfs de volledige overwinning bij God gelegd. De Noormannen worden overal waar ze plunderen verslagen: God geeft ze wat ze verdienen.¹⁰¹ Opmerkelijk is dat Gods wil vooral bij Frankische overwinningen wordt aangeroepen. Er zijn wel degelijk enkele grote slagen die door de Franken worden verloren, maar hierbij wordt niet met de vinger naar God gewezen. In plaats daarvan worden deze gevechten gepresenteerd als (kleine) tegenslagen. Bijvoorbeeld in het jaar 880: twee bisschoppen en twaalf graven sterven in één veldslag, dit wordt gereduceerd tot de uitkomst van een *'unhappy battle'*.¹⁰²

In deze strijd tussen Christenen en niet-christenen wordt ook gebruik gemaakt van Bijbelse vergelijkingen. Zo wordt hertog Robert de Sterke (ca. 820 – 867), die belangrijk was in de strijd tegen de Noormannen, bij zijn dood in 867 de Makkabeüs van zijn tijd genoemd.¹⁰³ Het verhaal van Judas Makkabeüs (tweede eeuw v. Chr.) wordt verteld in het Bijbelboek *1 Makkabeeën*. Antiochus, de machthebber van Israël in Makkabeüs' tijd, verbood het Jodendom en verplichtte de Joden mee te doen aan heidense rituelen. Judas stond aan de leiding van een opstand tegen de heidense overheersing. Hij wist de tempel van Jeruzalem weer in Joodse handen te brengen, liet hem reinigen en herstellen in zijn oude staat. Makkabeüs boekte vele successen tegen zijn tegenstanders die, in de bijbel, steevast *'de volken'* (*gentiles*, niet-Joden/ongelovigen) worden genoemd om uiteindelijk te sterven op het slagveld.¹⁰⁴ Het omschrijven van graaf Robert als de *'nieuwe'* Makkabeüs

¹⁰⁰ *The Annals of Fulda*, 73.

¹⁰¹ *Ibidem*, 95 -96.

¹⁰² *Ibidem*, 88.

¹⁰³ *Ibidem*, 57.

¹⁰⁴ *1 Makkabeeën 1 - 9, De Nieuwe Bijbelvertaling* (2004).

versterkt het idee van Franken als Christenen, in dit geval de opvolgers van de Joden, tegen de niet-Christelijke Noormannen, die in deze context impliciet worden geduid als *gentiles*.

Deze vergelijking is echter niet de enige vergelijking tussen een Frankische en een Bijbelse figuur, die gemaakt wordt in de context van de Noormannen. Dit komt ook voor in het jaarverslag van 882, waarover de lezingen in de *AF* en *AB* enorm uiteenlopen. In de *AB* wordt verteld hoe Karel de Dikke een Noormannenfort wil aanvallen. Op het laatste moment durft hij dit niet aan, dus besluit hij over te gaan tot een diplomatieke oplossing. Hij spreekt met de Noormannenleider Godafrid af dat deze zich laat bekeren tot het Christendom, een aantal gebieden en veel goud en zilver krijgt, en nog een periode in het Frankische rijk mag blijven om de gebieden van Karels neef te plunderen.¹⁰⁵ In de *AF* wordt een ander verhaal verteld, dat zowel Karel als de Noormannen in een negatiever daglicht stelt. In eerste instantie haalt bisschop Liutward van Vercelli (gestorven ca. 900) Karel over om niet aan te vallen. Ook brengt hij Godafrid bij de keizer om tot een vreedzamere oplossing te komen. Dit blijkt echter een valstrik te zijn: zodra de Franken het fort binnentreden om te gaan handelen, worden de poorten achter hun rug gesloten en worden ze massaal afgeslacht. Zelfs na deze daad krijgen de Noormannen van Karel echter dezelfde toezeggingen als in de *AB* vermeld worden, waarmee het verraad van Godafrid dus onbestraft blijft.¹⁰⁶ In deze context wordt Karel vergeleken met Achab, de Israëlische koning die verraden werd door valse profeten en Gods wil negeerde door een pact te sluiten met zijn rivaal Ben-Hadad.¹⁰⁷

We zien in deze passage vrijwel alle verschillende elementen met betrekking tot Noormannen terugkomen. De ‘cliché’ karakterisering van de Noormannen komt naar voren in de onbetrouwbaarheid en wreedheid van hun handelen; en het Christelijke aspect uit zich in de vergelijking tussen Achab en Karel, een slechte vorst die Gods wetten in de wind slaat, en daarmee indirect ook de identificatie van Godafrid met Ben-Hadad, een vijand van Israël, een vijand van het Joodse volk. Naast deze twee elementen zit er ook een politiek element in; het is overduidelijk kritiek op Karel de Dikke en de manier waarop hij deze situatie heeft

¹⁰⁵ *The Annals of St.-Bertin*, 224 – 225.

¹⁰⁶ *The Annals of Fulda*, 92 – 93; Dit is niet de enige lezing van de slag die in de *AF* gegeven wordt, de Beierse continuering uit de groep 3 manuscripten geeft nog een andere versie van het verhaal. Ook hier is, al zij het in mindere mate, spraken van verraad binnen de Frankische gelederen. Dit leidt echter niet tot een massaslachting. Er is een ongewone hagelstorm met erg grote stenen die delen van de muren slopen, dit zorgt voor angst bij zowel de bezetter, als de mannen in het fort. Uiteindelijk wordt er een overeenkomst gesloten omdat de bezetting te lang duurde en beide legers enorm verzwakt waren. *Ibidem*, 104 – 105.

¹⁰⁷ *The Annals of Fulda*, 92; 1 Koningen 20.

afgehandeld. Dit is te verklaren vanuit de mogelijke auteur(s) van dit deel van de tekst, Liutbert van Mainz en zijn entourage. Zoals in hoofdstuk één uitgelegd is, had Karel de Dikke Liutbert uit zijn ambt van aartskanselier gezet met als gevolg dat deze erg kritisch schreef over Karel en zijn beleid.

De Noormannen als Bijbels volk?

De *AF* staan in een bredere Karolingische traditie door de Noormannen vanuit een Bijbels perspectief te duiden. Deze benadering komt ook terug in hagiografische werken, al zij het wel met andere doeleinden. Een voorbeeld hiervan is de *Vita Anskarii* van Rimbart, voor wie de Noormannen een eschatologische functie vervulde. Rimbart bracht de bekering van de Noormannen in verband met *Jesaja 49:5-7* en *Matteüs 24:14*, waarin bekend wordt gemaakt dat de wereld zal eindigen als het evangelie over de gehele wereld gepredikt wordt.¹⁰⁸ Voor Rimbart lag Scandinavië op de rand van de wereld, waar mogelijk zelfs monsters leefden. Het kerstensen van de Scandinaviërs zou in deze context een vervulling van de profetieën in *Jesaja* en *Matteüs* betekenen.¹⁰⁹

Een ander perspectief vinden we bij de bisschoppelijke synode te Pîtres in 862. Hier werden de Noormannen geduid als een straf van God. Zo werd, volgens de bisschoppen, Frankisch grondgebied verwoest, omdat de mensen hoop en liefde hadden verwoest; werden Frankische inwoners gedood, omdat zij ook gedood hadden 'met het zwaard van zonden'; monniken werden uit hun kloosters verdreven, omdat zij gefaald hadden en de duivel niet verjaagd kregen. Hoewel het mogelijk was dat deze straffen betrekking hadden op het handelen van individuen, was het meestal een straf voor het handelen van het volk in het algemeen.¹¹⁰ Het idee van de Noormannen als straf van God werd, net als Rimbarts eschatologische visie, gevoed door een passage uit *Jesaja*. In *Jesaja 10:5-6* wordt verteld hoe God de Assyriërs zal straffen door de 'stok van zijn woede' op ze af te sturen en deze de 'goddeloze natie' te laten plunderen.¹¹¹ Samen met *Jeremia 1:14*, waarin wordt gesteld dat 'onheil' uit het Noorden zal komen, is dit de basis voor de theorie van de Noormannen als

¹⁰⁸James Palmer, 'Rimbart's *Vita Anskarii* and the Scandinavian mission in the ninth century', *Journal of Ecclesiastical History* 55:2 (2004), 235 – 256, alhier 238; *Jesaja 49:5-7*; *Matteüs 24:14*.

¹⁰⁹ Wood, 'The northern', 239; Palmer, 'Rimbart's', 238.

¹¹⁰ Coupland, 'The rod', 537.

¹¹¹ *Jesaja 10:5-6*; Coupland, 'The rod', 535.

Gods straf.¹¹² Overwinningen van de Noormannen waren in deze context dan ook te danken of te wijten aan Gods wil.¹¹³ De *AF* nemen echter een ander standpunt in en bagatelliseren de overwinningen van de Noormannen, zoals eerder aangegeven worden deze gepresenteerd als ‘ongelukkige gebeurtenissen’.

Ondanks het gegeven dat de invallen in de bovenstaande context gezien konden worden als een straf van God, bleven de Franken weerstand bieden. Hoewel dit incongruent lijkt, voelde dit voor de Franken niet zo. Zij zagen het strijden tegen, en het bekeren van, de Noormannen als een taak die elke Christen had. De Franken vonden dat zij de plicht hadden om het Christendom te beschermen tegen de heidenen.¹¹⁴ Dit biedt wellicht een verklaring voor de vergelijking van Robert met Makkabeüs die de *AF* maken, hij beschermde het Christendom zoals Makkabeüs dat deed voor het Jodendom.¹¹⁵ Daarnaast zien we in de *AF* bijvoorbeeld ook dat (aarts)bisschoppen zelf het zwaard in de hand nemen, zoals de eerdergenoemde aartsbisschop van Mainz, Sunderolt. Dit is echter een praktijk waar Hincmar kritiek op levert in de *AB*, hierin wordt gesuggereerd dat Wala van Metz, die in 882 in de strijd stierf, het verdiende om te sterven omdat hij had besloten om zelf te gaan vechten.¹¹⁶

Conclusie

We zien dus dat de *AF* aan de oppervlakte eenzelfde visie op de Noormannen lijken te presenteren als de *AB*: brute moordenaars die al plunderend door het Frankische Rijk trekken. We zien echter ook dat er een duidelijk religieus motief door de bron zit verweven. Slagen worden gewonnen door ‘de Christenen’ en vrijwel altijd met belangrijke steun van God; verloren slagen zijn slechts ongelukkige gebeurtenissen. Franken worden vergeleken met Bijbelse figuren, zowel goede als slechte, dus indirect wordt dit ook met de Noormannen gedaan, die er in geen enkel geval goed vanaf komen. Deze religieuze visie is op twee manieren te verklaren. Enerzijds is het een vorm van *othering* waarbij het doden van de Noormannen wordt goedgepraat: het zijn heidenen en vijanden van God, hen vermoorden hoeft dus geen straf op te leveren. Anderzijds staat het in een bredere traditie

¹¹² Jeremia 1:14; Coupland, ‘The rod’, 537 - 538.

¹¹³ Coupland, ‘The rod’, 540.

¹¹⁴ Ibidem, 547 - 548.

¹¹⁵ Ibidem, 540.

¹¹⁶ Noot 4 *The Annals of Fulda*, 91; *The Annals of St.-Bertin*, 224.

van Karolingische exegese: de Noormannen worden in Karolingische teksten vaker in een Bijbels perspectief geplaatst, hoewel dit niet tot een eenduidige interpretatie van de Noormannen hoefde te leiden. In de context van de eindtijdsverwachting moesten de Noormannen bekeerd worden. Vanuit een moralistisch perspectief konden ze worden gezien als een straf van God voor de misdaden en ongehoorzaamheid van de Franken; een straf waar je je overigens wel tegen moest verzetten. De *AF*, tenslotte, lijken de Noormannen te interpreteren als heidenen waartegen het Christendom verdedigt moet worden, een klus waarvoor de Franken het uitverkoren volk zijn.

Conclusie

In dit onderzoek is gepoogd om te laten zien dat het beeld en gebruik van de Noormannen in negende-eeuwse Karolingische bronnen, meer divers en complexer is dan het traditionele beeld van de brute barbaren die plunderend de kustgebieden van Europa teisteren. Het beeld dat door Zettel is omschreven komt uitdrukkelijk naar voren in beide bronnen, maar staat niet op zichzelf: het wordt zowel gevoed door politieke en religieuze motieven, als dat het deze motieven zelf voedt.

We hebben gezien dat twee annalen ondanks hun overeenkomsten toch enorm verschillen in de manier waarop ze de Noormannen behandelen. De *AB* bevatten veel verwijzingen naar de Noormannen, maar blijven vaak oppervlakkig. Een enkele keer wordt de Noorman ingezet voor een ander doeleinde dan het 'gewoonweg' vermelden van een aanval. Zo zien we dat Karolingische machthebbers worden beoordeeld op hun omgang met de Noormannen. In enkele gevallen, bijvoorbeeld Lotharius' gift aan Harald, lijken de *AB* in eerste instantie te gaan om een literaire aanval op de Noormannen, maar blijkt dit uiteindelijk meer te maken te hebben met een interne machtsstrijd binnen het Karolingische Rijk. De *AB* lijken de Noormannen in een politieke perspectief te plaatsen en als politiek 'propaganda' middel te beschouwen, waar ook maar weinig ruimte is voor de invloed van God. Dit zien we met name in de delen die geschreven zijn aan het hof en de delen geschreven door Hincmar.

In de *AF* zien we juist het tegenovergestelde, deze bron maakt veel gebruik van de 'standaard' omschrijving van de Noormannen, maar encenseert het volk ook in een religieus perspectief. De *AF* staan in een bredere traditie waarin de Noormannen in een Bijbels en theologisch perspectief geplaatst wordt. Ze worden in verband gebracht met het einde van de wereld, maar vooral zijn zij, de Noormannen, een straf van God. De Noormannen worden in diverse Bijbelse metaforen tot vijanden van het Christendom gemaakt. Dit wordt gedaan door de Franken te vergelijken met Bijbelse figuren, waardoor de Noormannen impliciet de rol van tegenspeler krijgen toebedeeld, denk aan Ben-Hadad en Makkabeüs' heidense tegenstanders, beide vijanden van God en het Joodse volk. Daarnaast worden de Franken in de bron gepresenteerd als de Christenen, die strijden tegen de heidense Ander. Dit maakt dat het doden van de Noormannen geen ernstig vergrijp is. Integendeel, het is zelfs iets dat moet gebeuren om het Christendom te beschermen.

Hoe zijn deze verschillende perspectieven te verklaren? Het werk aan de *AB* is begonnen aan het hof als continuering van de *ARF*. Hoewel ze hier in de jaren veertig van de negende eeuw fysiek vertrokken zijn, lijkt een immateriële band te blijven bestaan tussen de bron en het hof. De bron moet, in deze 'onafhankelijke' delen, gezien worden als een persoonlijk verslag van Prudentius en Hincmar over de gebeurtenissen in het West-Frankische Rijk. Zeker bij Hincmar speelt mee dat hij zelf hoog in de Frankische rangorde stond en goede banden onderhield met het hof. Waarschijnlijk heeft dit ervoor gezorgd dat de *AB* een focus op de Karolingers kregen. De *AF* daarentegen kunnen beschouwd worden als 'traditionelere' annalen, naar alle waarschijnlijkheid geschreven als groepswerk in een klooster of abdij. De monastieke context heeft het geheel een sterk religieus karakter gegeven waarin weinig tot geen ruimte was voor persoonlijke elementen. Vrijwel de enige uitzondering hierop zijn de delen die een mogelijke koppeling met Liutbert van Mainz hebben.

Uiteindelijk blijft het hardnekkige beeld van de barbaarse Scandinaviër bestaan, ook in de negende-eeuwse bronnen, ondanks een enkele positieve bespreking van de Noormannen en ondanks de verschillende perspectieven. Zowel de *AB* als de *AF* staan in lijn met het idee van Franken als *populus* en andere volkeren als *gentes* dat door Mayke de Jong is betoogd. De omschrijvingen van de Noormannen zijn, of het nu vanuit een religieus, of een politiek perspectief is, vooral manieren om te laten zien wie de Franken zijn; Franken zijn Christelijk en beschermen het Christendom tegen de heidenen, ze zijn beschaafd en doen vrijwel geen zaken met de Noormannen. Doen ze dit wel, dan zijn het geen goede Franken of Christenen. De Franken en hun geschiedschrijvers lijken te willen zeggen: Wij zijn geen Noormannen!

Bibliografie

Bronnen

Annales de Saint-Bertin, vert. Felix Grat, Jeanne Viellard en Suzanne Clémencet (red.), inl. Léon Levillain (Parijs, 1964).

The Annals of St.-Bertin, vert. Janet Nelson (Manchester, 1991).

The Annals of Fulda, vert. Timothy Reuter (Manchester, 1992).

De Nieuwe Bijbelvertaling (2004).

Literatuur

Broome, Richard, 'Pagans, rebels and Merovingians: otherness in the early Carolingian world', in: Clemens Gantner, Rosamond McKitterick en Sven Meeder (red.), *The resources of the past in early medieval Europe* (Cambridge, 2015), 155 – 171.

Coupland, Simon, 'The rod of God's wrath or the people of God's wrath? The Carolingian theology of the Viking invasions', *Journal of Ecclesiastical History* 42:4 (1991), 235 – 252.

Coupland, Simon, 'The Vikings in Francia and Anglo-Saxon England to 911', in: David Abulafia, et al. (red.), *The new Cambridge medieval history*, 7 dln (Cambridge, 1995), II: 190 – 201.

Coupland, Simon, 'From poachers to gamekeepers: Scandinavian warlords and Carolingian kings', *Early Medieval Europe* 7:1 (1998), 85 – 114.

Coupland, Simon, 'The Vikings on the continent in myth and history', *History* 88:2 (2003), 186 – 203.

Foot, Sarah, 'Finding meaning of form: narrative in annals and chronicles', in: Nancy Partner (red.), *Writing medieval history* (Londen, 2005), 88 – 108.

Fletcher, Richard, *The conversion of Europe: from paganism to Christianity 371-1386* (Londen, 1997).

Flierman, Robert, 'Gens perfida or *populus Christianus*? Saxon (in)fidelity in Frankish historical writing', in: Clemens Gantner, Rosamond McKitterick en Sven Meeder (red.), *The resources of the past in early medieval Europe* (Cambridge, 2015), 188 – 205.

Garipzanov, Ildar, 'Frontier identities: Carolingian frontier and the *gens Danorum*', in: Ildar Garipzanov, Patrick Geary en Przemysław Urbańczyk (red.), *Franks, Northmen, and Slavs: identities and state formation in early medieval Europe* (Turnhout, 2008), 113 – 143

Geary, Patrick, *The myth of nations: the medieval origins of Europe* (Princeton, 2002).

de Jong, Mayke, 'Het woord en het zwaard: aan de grenzen van het vroegmiddeleeuwse christendom', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 118:3 (2005), 464-482.

Hellmann, Siegfried, 'Die Entstehung und Überlieferung der *Annales Fuldenses* I', *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 33 (1908), 697-742.

Hellmann, Siegfried, 'Die Entstehung und Überlieferung der *Annales Fuldenses*, II', *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 34 (1909), 15-66.

Kurze, Friedrich, 'Über die *Annales Fuldenses*', *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 17 (1892), 83 – 158.

Levy, Brian, 'The image of the Viking in Anglo-Norman literature', in: Jonathan Adams en Katherine Holman, *Scandinavia and Europe 800 – 1350: contact, conflict, and coexistence* (Turnhout, 2004), 269 – 289.

McKitterick, Rosamond, *History and memory in the Carolingian world* (Cambridge, 2004).

Nelson, Janet, 'The *'Annals of St. Bertin''*', in: Margaret Gibson en Janet Nelson (red.), *Charles the Bald: court and kingdom* (Aldershot, 1981, herd. 1990), 23 – 40.

Palmer, James, 'Rimbert's *Vita Anskarii* and the Scandinavian mission in the ninth century', *Journal of Ecclesiastical History* 55:2 (2004), 235 – 256

Palmer, James 'Defining paganism in the Carolingian world', *Early Medieval Europe* 15:4 (2007), 402 – 425.

Wood, Ian, 'The northern frontier: Christianity face to face with paganism', in: Thomas Noble and Julia Smith (red.), *Cambridge history of Christianity vol. 3: early medieval Christianities, ca. 600 – 1100*, (Cambridge, 2008), 230 – 246.

Zeller, Horst, *Das Bild der Normannen und Normanneinfällen in westfränkischen, ostfränkischen und angelsächsischen Quellen des 8. bis 11. Jahrhunderts* (München, 1977).